

Dr. Irk Ferenc (az Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet igazgatóhelyettese):

SÚLYPONTOK A KRIMINÁLPOLITIKÁBAN

1. A kriminálpolitika súlypontjairól

A magam részéről a következőkben elsősorban a kriminálpolitika korlátaira szeretném a figyelmet felhívni. Ez egyúttal annak hangsúlyozását is jelenti, hogy mennyire fontos a bűnmegelőzésnek a kriminálpolitikán kívüli területe. Tehát lényegesnek tekintem annak kiemelését, hogy bár a kriminálpolitika a bűnmegelőzésnek elengedhetetlen része, azonban hatóköre - a prevenció egészéhez képest - nagyon korlátozott. Felmerül tehát a kérdés: melyek azok a területek, ahol a kriminálpolitika legkevésbé, és melyek azok, ahol leginkább képes hatást gyakorolni a bűnözésre, a bűnelkövetéseket kiváltó okokra?

Napjainkban rengeteg szó esik a szervezett bűnözésről. Politikusok olykor kampánycéllal, olykor kormányzati feladatként használják ezt a fogalmat. A társadalomnak pedig azt sugallják, hogy a bűnüldöző szervek alapvető feladata ennek, a nemzeteken átnyúló és nemcsak egyes országok, de földrészek normális működését károsan befolyásoló jelenségnek a visszaszorítása. A teendők ilyen ki- és leosztása egyúttal azt a képzetet kelti, hogy a kriminálpolitika eszközszeresének hatékony alkalmazása lehetővé teszi a szervezett bűnözés elleni eredményes fellépést.

A fentiekkel szemben viszont mind a szakemberek egy tekintélyes része azt vallja, mind a mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy épp a szervezett bűnözés, annak is a társadalom számára legveszélyesebb része az a terület, ahol a kriminálpolitika eszköztára a jelenségek befolyásolására jobbra alkalmatlan. Ez főként két területen látványos és - az állam szerepvállalását fontosnak tartó szakemberek számára éppenséggel -

elkeserítő.

A kriminológiában ma már nem tekinthető új felismerésnek, hogy a bűnözés, a bűnelkövetés nem más, mint a szükségletkielégítésnek, problémamegoldásnak valamilyen, az állam szempontjából nem tolerált formája. Ha pedig ez az állítás igaz, akkor az érdekek a tett motívumai között döntő fontossággal bírnak.

Már a XI. Nemzetközi Kriminológiai Kongresszuson Fritz Sack felhívta a figyelmet arra, hogy az érdekek egy jelentős része nemcsak hogy teljes mértékben függetlenedik a moralitástól, de egészen egyszerűen negligálja az államnak a jogi normákban megfogalmazott, a társadalom nagy többségének vélt vagy valós érdekeiben álló elvárásait. Ennek elsődleges alanya, tulajdonképpeni megteremtője és birtokosa az a gazdasági hatalom, amely erejénél fogva lényegében maga alá gyűri az államot. A gazdaság (pontosabban: a gazdaság főszerelőinek, többnyire az ún. "multiknak") ereje - legyen tőkénk, s így hatalmuk korábbi vagy jelenlegi forrása legális vagy illegális - olyan erős ellensúlyt képez a közhatalom intézményrendszerével szemben, amit az állam a maga apparátusával nem képes fékentartani. (Félreértés ne essék: itt még szó sincs korrupcióról, fekete gazdaságról, a szervezett bűnözés bármely formájáról. Csupán ez utóbbiak lehetőségének megteremtődéséről szól a történet.) A piac nem morális vállalkozás - mondja Sack, a társadalomszabályozás morális háttere veszélybe került. A "korszerű" piacgazdaság körülményei között a bűnözés elvesztette hangsúlyozottan morális jelentőségét? - teszi fel a kérdést.¹ A szervezett bűnözésnek a nemzeteken átnyúló és az államok által leginkább üldözni kívánt területein tehát a gazdasági-pénzügyi hatalommal alátámasztott egyéni, ill. csoportérdek mindinkább negligálja az államok erőfeszítéseit. A felvilágosultabb szakemberek számára ezért ma már világos, hogy a gazdasági bűnözéssel szemben elsősorban nem büntetőjogi, hanem a gazdasági hatalom érdekeinek befolyásolására képes eszközökkel kell és lehet fellépni.

Annak felemlegetése már merő akadémikuskodás-

nak tekinthető részéről, hogy miközben szóban a kormányzati bürokrácia visszatérően harcot hirdet a fekete gazdaság és kereskedelem ellen, addig még az sem tisztázott, hogy mi sorolható e körbe és mi nem. Vajon valóban a fekete gazdaság része-e az a két kisiparos, akik közül az egyik szék-
 lábát farag, míg a másik az előbb említettnek, mintegy ellenszolgáltatásként ingyen kikalapálja behorpadt autóját? (Miért ne, hiszen az államnak az elvégzett tevékenység után egyik sem fizette be a számára kirótt penzumot?) Egyesek büszgön feketepiacoknak titulálják az önkormányzatok által engedélyezett, a helyet foglaló árusítókat megadóztató, szabadidős rendőrök által védett területeket. Ez a megfogalmazás bizonyosan hibás. Legfeljebb a legális helyen és nyilvánosan árusított cikkek eredete lehet kétséges. Az viszont ellenőrizhető, s így nagy hiba volna egyfajta árusítási formát okolni az ott eladásra kerülő termékek kétes eredetéért.

Annak csak örülhetünk, hogy már - igaz csupán elvértve - akadnak olyan nézetek (kormányzati körökben is), amelyek szerint nem biztos, hogy csak a tiltás és a büntetés a legcélravezetőbb beavatkozás e nemkívánatos jelenségkör visszaszorítására. Lehet, hogy az érdekeket más módokon is lehet az állam által szándékolt irányba befolyásolni, azaz megfelelő - és többnyire ugyan jogi, ám kifejezetten nem büntetőjogi - eszközökkel az emberek jelentős részét rávenni arra, hogy önös érdekeiket követve, tehát önként vonuljon ki a feketének vagy szürkének nevezett gazdaságból. Egy olyan országban, ahol (kifejező zsurnalisztikai fogalmat kölcsönözve) a gazdasági partizán-hadviselésnek olyan hagyományai vannak, mint nálunk, az állam soha nem lesz képes legyőzni az élet-színvonal megőrzéséért küzdő "szabadcsapatokat".

E sorok szerzője teljes mértékben egyetért a Koping Datorg Rt. szakembergárdájának azon véleményével, ami szerint "a feketegazdaság elleni harc gazdaságon kívüli eszközeinek fokozott alkalmazásától nemzetgazdasági szinten aligha várható számottevő eredmény, miközben súlyos elégedetlenséghez és fokozódó szociális feszültségekhez

vezetne, ha a feketegazdaság azon, méreteiben jelentős része ellen kezdődne offenzíva, amely a legális gazdaságból kiszorult, vagy onnan egyre kisebb jövedelem megszerzésére képes nagy rétegek számára az egyetlen kapaszkodót jelenti az elviselhetetlen életszínvonal-romlással és társadalmi lecsúszással szemben.²

A hatalomnak általában is jobban kellene tisztelnie a racionálisan gondolkodó embert és felesleges volna kísérletet tennie több millió polgár stigmatizálására. Tudomásul kellene venni, hogy ebben valamilyen formában és szinten gyakorlatilag minden polgár részt vesz. Épp a szintek meghatározása, a minőségek definiálása volna fontos feladat a hatalom számára annak érdekében, hogy a társadalomra valóban veszélyes "nagy halakat" el lehessen határolni azoktól, akik csak megélni szeretnének.

A másik, régiókban sok helyen már látványosan működő, más országok vezetői által azonban vélhetően erősen alulbecsült veszély a fanatizmus megerősödése. Ez az előbbinél még annyival rosszabb, hogy aki e körökhöz tartozik, az már - a közös, "szent" ügyért - saját érdekeit is hajlandó negligálni. Ha az "ügy" azt kívánja, kész saját életét is gondolkodás nélkül a "nagy cél" érdekében állítani. A nagyhatalmak és a világhírré szert tett tudósok pedig már feltaláltak minden olyan csodaszert, amivel a következőes erőszak hívei - valamilyen fanatikus ideológiával a háttérben - kormányokat, országokat, népeket vagy akár földrészeket könnyedén és szinte védhetetlenül terrorizálhatnak. Találódan fogalmazott a közelmúltban egyik napilapunk címében: "Ideggázt csinálni könnyebb, mint rétest". Nyugodtan állítható: a fanatikusok "kemény magja" a jogállam eszköztárába tartozó kriminálpolitikai intézkedésekkel nem befolyásolható. Különösen akkor nem, ha a gazdasági hatalom nem elhanyagolható része - ha másért nem, hát jól felfogott önös érdekei érvényesítéséért - tevékenyen támogatja a fanatizmus teoretikusait. Ez utóbbiak pedig nem szenvednek hiányt olyan sorssal elégedetlen öngyilkos-jelölt ítéletvégrehajtóknak, akikkel könnyű elhíttetni, hogy a más

vallású, bőrszínű vagy státuszú emberek életének kioltása, gazdaságok tönkretétele szent és üdvözítő cselekedet.

E témakört összefoglalandó: minden jel arra utal, hogy az állam tekintélyének világméretű hanyatlásának vagyunk részesei. Épp ezért fokozott erőfeszítéseket kell tenni arra, hogy az államot minél inkább el lehessen választani a különféle partikuláris erő- és érdekcsoportoktól. Amennyiben ez nem sikerülne, valóban rövid időn belül valamelyik másik földrész vagy régió viszonyai között találhatjuk magunkat.

Az előadottak egyúttal azt is jelentik, hogy a kriminálpolitika terrénuma továbbra is a hagyományos bűnelkövetési formák megakadályozásában való közreműködésre korlátozódhat. Az azonban ma már nyilvánvaló, hogy az elmúlt évek, sőt évtizedek jogalkotási erőfeszítéseivel ezeknek is csak egy része kezelhető. A környezetvédelem büntetőjogi eszközökkel való befolyásolása csakúgy kudarccal végződött, mint napjaink egy másik "slágerének": az adózási fegyelemnek a kikényszerítése. Ez utóbbi körben nyugodtan megállapítható, hogy mivel az állam és polgárai közötti elidegenedettség nagyfokú: a polgárt morális indokkal nem, csak - mint korábban a feketekereskedelemnél már említettem - érdekei alapján lehetne arra készíteni, ill. kötelezni, hogy ilyen irányú kötelezettségeinek eleget tegyen. Lehet, hogy szentségtörés-számba megy e körben kijelenteni, de ettől még tény: ma Magyarországon az adócsalás bűnébe csak az nem esik, akinek erre nincsenek meg a lehetőségei. Én legalábbis egyetlen olyan embert sem ismerek, aki ha teheti, nem szegi meg az adófizetés kétségkívül nemes ügyeket szolgálni hivatott szabályait.

Komolyan el kellene ezért gondolkozni azon, hogy mit ért az utóbbi néhány év - büntetőjogot is érintő - "jogalkotási dühe". A számtalan, csak kodifikált, ám eszköz híján ki nem kényszerített paragrafus fel kell hívja figyelmünket arra, hogy e szabályok nem csekély része tulajdonképpen az állam pótcselekvése; annak bizonyítási szándéka, hogy a maga részéről mindent megtesz polgárai védelmére. Jó volna észrevenni, hogy az állam olyan

vállalkozásba kezd, ami nem vezethet sikerre: büntetőjogi eszközökkel kezelhetetlen jelenségek befolyásolására vállalkozik, ami természetesen a kudarcot előre programozza.

A feladat ez utóbbi körben abban jelölhető meg, hogy sikerüljön a hatalmat rádöbenteni: a társadalmi szempontból kétségkívül nagy veszélyt jelentő, a közösség számára súlyos veszteségeket okozó jelenségek egy részének kezelése során a kriminálpolitika, ezen belül a büntetőjog eszköztáráról le kell mondania. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kérdéskör a bűnmegelőzésnek sem tartozik érdeklődési szférájába, azt a társadalompolitika más eszköztárával kell befolyásolni.

2. Paradigma-váltás a kriminológiában

Szabó András a Magyar Kriminológiai Társaság első (szolnok) vándorgyűlésén elhangzott előadásában³ már világosan felhívta a figyelmet arra, hogy a korábbi bűncselekmény-centrikus szemléleten változtatni kell, mert a büntetőjogot elsősorban nem a cselekményfogalom különbözteti meg más jogágaktól, hanem az, hogy a jog által deklarált elvárások nem teljesülése büntetést von maga után, azaz a normasértés büntethető. "A jogrendszer fontos rendező elve, hogy a büntetőjog azért különül el - mondjuk - a polgári jogtól, mert büntet. Nem azért tehát, mert egy jogilag jelentősnek ítélt tény megfogalmaz és ehhez következményeket fűz. Ezt a polgári jog is megteszi."⁴

Egy magát jogállamiság jegyeivel felruházott társadalmi formáció számára természetesen csak az a kriminálpolitika fogadható el, amelyik eleget tesz az alkotmányossági követelményeknek. Ennek egyik legfontosabb ismérve, hogy a büntetés célja érdekében - bármennyire hatékonyak is tűnik - ne kerülhessen sor az Alaptörvénybe ütköző intézkedésekre.

Itt kell röviden állást foglalnom abban az utóbbi időben ismételt felvetett kérdésben, hogy a rendszerváltást követően a bűnözés növekedésének, minősége megváltozásának mi az elsődleges

oka: a demokrácia kiteljesedésével együtt járó alkotmányos kötelmek bűnüldözési és bűnmegelőzési eszköztárát korlátozó hatása, vagy elsődlegesen a piacgazdaság kialakulása generálja-e a növekvő és korábban ismeretlen bűnözést.

Álláspontommal - ami egyébként egybeesik az DKKri által kidolgozott kriminálpolitikai koncepcióban kifejtettekkel - az elsődleges ok a demokrácia játékszabályaiban rejlik. A piacgazdaság nem oka, csak egy lehetősége a bűnözés növekedésének. Szabadjon példaként a még nehezen felejthető Franco-féle Spanyolországra utalni, ahol már évtizedekkel a rendszer bukása előtt piacgazdaság volt. A diktatúra azonban - miként Európa keleti felén is - gátját képezte a bűnözés növekedésének. A piacgazdaságot művelő Ibériai-félsziget államainak bűnözése a diktatúrák bukásával indult lendületes "fejlődésnek".

A paradigma-váltás következő területe a prevenció. Tudomásul kell venni, hogy a megelőzési stratégiákat mellőző, merő okkutatásos ideje lejárt. Az erőfeszítéseket elsősorban arra kell összpontosítani, hogy az országlakosokat, azoknak különböző jellemzőkkel felruházott egyseit - kezdve az állammal, folytatva a kisközösségekkel egészen az egyénekig - a bűnelkövetések megvalósulását megakadályozó stratégiákkal támogassuk. Egyébként ez a felismerés egyáltalán nem új: Patrick Törnudd már a hetvenes évek elején⁵ megfogalmazta azon álláspontját, ami szerint a bűnmegelőzésnek számos eszközét az okok pontos ismeretének hiányában is ki lehet alakítani. A megfogalmazása időpontjában sokak számára szentségtörés-számba menő megállapítás annál fontosabb, mert ma már tudjuk: az okok (közöttük az elkövetői vagy a sértetti motivációk) ismerete korántsem előfeltétele az eredményes elhárításnak, a (potenciális) tettesi motiváció, szükségletkielégítési mód megváltoztatásának, a sértetti elhárítási eszköztár kialakításának. Nyomatékosan hangsúlyozni kell: a hagyományos bűncselekmények körében elsődlegesen szituáció-orientált prevenció a hatékony, s a bűnmegelőzésben a kriminálpolitika szerepe csekély.

A paradigma-váltás harmadik területe az eddig a bűnmegelőzésből gyakorlatilag teljességgel hiányzó evaluáció meghonosítása. Ma Magyarországon a bűnözés és a hozzá szorosan kapcsolódó deviancia körében egyetlen olyan prevenciós stratégiát sem ismerünk, aminek kimunkálása, ajánlás formájában való előterjesztése során sor került volna a várható költség, illetve a költséggel szembe állítható haszon (avagy a hatalom, a politikai döntéshozók számára könnyebben kezelhető, és általuk rangsorolható hatékonysági elemek) kiszámítására, ill. a tervezett intézkedés költségtényezőivel való szembe állítására. A prevenciós szakemberek számára mentségül szolgálhat, hogy korábban ilyen műveletekre Európának csupán néhány országában (így elsősorban a skandináv államokban és Hollandiában) került sor. A szocialista elosztási elvek, a gondoskodó állam modellje pedig szinte értelmetlenné tették az ilyen gondolkodást. Azt azonban ma már nem nehéz észrevenni, hogy mind a recesszió-sújtotta, egykor a gazdaság hírében álló nyugat-európai országokban éppúgy, mint régióinkban a (kevés, nehezen elosztható) pénz szerepének dominanciája csak olyan prevenciós stratégiáknak ad megvalósulási esélyt, amelyek hasznossága számokkal is alátámasztható. A politikusok előbb-utóbb nálunk is megtanulják, hogy számításokkal alá nem támasztott javaslatokat nemhogy megfogadni nem illik, de még csak rájuk pillantani sem ildomos - legyenek az ötletek mégoly kézenfekvőek vagy vonzóak. A megelőzés eredményessége nem mérhető sem az egy főre eső rendőrök, sem a propaganda-brosúrák, villamoskautozok vagy ház mesterek számán. A hatékonyság mérése csak olyan - előre tervezett és utólag ismét megvizsgált - eszközök alkalmasak, amelyek képesek kifejezni a bűnelkövetés által anyagiakban mérhető és ilyen eszközökkel nem mérhető károkkal szembe állítható hasznot. Az pedig a "halálos bűn vétkébe esik", aki tapasztalatlan politikusoknak olyasmit sugall, aminek hatása már meglévő, lehet hogy nem ideális, de mégis működő rendszerek meggyengítése, esetleg szétverése lehet bizonytalan, ki nem próbált, költségeiben fel

nem mért eszközök bevezetése érdekében.

Megváltozott viszonyaink között alapos okunk van újragondolni tehát, hogy mit ér a kriminálpolitika, ezen belül a büntetés, az élet mely területein működik és hoz a társadalom egésze számára hasznot; hol működik, ám jelenléte inkább tekinthető kártékonynak, mint hasznosnak; s melyek azok a területek, ahol - minden jószándék ellenére - egész egyszerűen működésképtelen, azaz alkalmatlan eszköz a társadalomra nagymértékben veszélyes cselekmények és azok elkövetőinek befolyásolására. Azt azonban ez utóbbi körben sem feledhetjük, hogy a büntetőjog, amennyiben a társadalom nagy többsége számára (a megváltozott viszonyokra figyelemmel újra definiálja és) deklarálja a súlyosan társadalomra veszélyes tettek körét: működőképessége már nem kérdőjelezhető meg. Ezt a szerepét - különösen jelen viszonyaink között - nem helyettesítheti semmiféle jószándékú szociálpolitikai erőfeszítés - különösen akkor, ha annak anyagi feltételei minden korábbi elképzelésnél is fokozottabb mértékben hiányoznak.

x x x x x

Jegyzetek

1. Vö.: Sack, F.: Közeledések és konfliktusok az elméleti és metodológiai nézőpontokban. In: Gönczöl K. (szerk.): Társadalmi-politikai változások és a bűnözés. A 21. század kihívása. Budapest 1994. 41-58. pp.
2. Köves András: A stabilizáció gazdaságpolitikájáról. Népszabadság 1995. április 1. 17., 21. pp.
3. Szabó A.: Büntetőpolitika és alkotmányosság. Kézirat 1994.

4. Szabó A.: im.
5. Törnudd, P.: The Futility of Searching for Causes of Crime. Scandinavian Studies in Criminology Vol 3 (1971) 23-33, pp.